

Kültür ve Sanat Ekonomisi Kapsamında Talep Analizleri Yardımı İle Kültür Politikasına Teorik Yaklaşım: Türkiye Örneği*

Duygu BÜYÜKYAZICI

Istanbul Üniversitesi (duygu.buyukyazici@outlook.com)

Özet

Kültür-sanat ekonomisinin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmasını sağlayan temel tez, devletin sanatı desteklemesi gerektiği önermesidir. Gösteri sanatı formlarının iktisadi araçlarla incelenmesi sonucunda ortaya konan maliyet hastalığı argümanı, devlet sanatları desteklemezse sanatların yok olacağı öngörüsünü içerir. Söz konusu analizlerden önce devlet-sanat ilişkisi farklı disiplinlerin gözlem alanında iken, bu değişkenlerin yanına ekonomi teriminin eklenmesi tartışmaları bilimsel zemine çekmiş ve engin incelemeleri beraberinde getirmiştir. Devletin finansal ve kurumsal anlamda sanatı desteklemesi politika yapıcılarının nezdinde erdemli mallar varsayımı ile gerçekleşirken, literatürdeki temellendirmeler büyük ölçüde piyasa başarısızlıkları ekseninde olmuş ve maliyet hastalığı argümanı çürütülmüştür. Devletin sanatı destekleme formu ve miktarına yönelik tercihler kültür politikasının önemli payını oluştururken, söz konusu politikaların edinilmiş başarısı ancak talep analizleri ile tartışılabilir. Türkiye'nin kültür politikasına hem teorik bir yaklaşımda bulunmayı hem de ulaşılmış başarısını araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, kültür-sanat ekonomisindeki mikroekonomik talep analizlerinden yola çıkarak, talep profilinin kültür politikasındaki önemi vurgulanmakta ve devletin kültür-sanata olan desteği kadar biçiminin öneminin de altı çizilmektedir. Talep analizlerinin gelişmesi doğrultusunda, talebin profiline yönelik farklı kültür politikaları gerekecek, kültür-sanata yönelik çoğunlukla yetersiz veri ve analiz ile tespit edilen destek, üretim ve sübvansiyonların içerik ve miktarı farklılaşarak optimal düzeye yakınsanacaktır. Piyasa başarısızlıklar da kültür politikasının temellendiği teorik faz olarak analize eklenmiş, pozitif dışsallıklar özelinde devletin sanatı desteklemesinin sebepleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, sanat, devlet, politika, talep, ekonomi.

* Bu çalışma, 1st International Scientific Researches Conference Humanity and Social Sciences, 19-22 Mayıs 2016, Madrid Konferansında tam metin sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Theoretic Approach to Cultural Policy with the Help of Demand Analysis in the Scope of the Economics of Art and Culture: The Turkish Case

Abstract

The main thesis that enable cultural economics to be an independent discipline is the argument that state should support the arts. Cost disease argument which putted forth by examining the performing arts with economic tools, contains the foresight that arts will be fading away if state does not support it. The relation of state and the arts was in the observation area of other disciplines before the analysis in question. By adding the economy term beside these variables, discussions have pulled to scientific ground and extensive studies came with. Merit goods argument is the most dominant justification for politics in terms of state support for the arts when economists underline the market failures as a justification. Preferences about forms and amounts of state support constitute important part of cultural policy and achieved success of the policies in question, only could be assessing with the help of demand analysis. This paper aims both provide a theoretic approach to the cultural policy of Turkey and discuss the achieved success of it. This paper therefore emphasizes the importance of demand profile in cultural policy and underlines the importance of support forms as much as state support for the arts by departing from microeconomic demand analysis. The market failures also added to the study as theoretical base for cultural policy and discussed the reasons of state support for the arts based on positive externalities.

Key Words: Culture, arts, state, policy, demand, economy.

1. Giriş: Bir Disiplin Olarak Kültür Ekonomisi

Kültür-sanat ve ekonominin literatürdeki ilk kesişimi 1910'lu yılların başına kadar uzansa da, sistemli analizler halini alması 1960'lı yılları bulmuştur. W. Baumol ve W. Bowen tarafından yazılan "*Performing Arts: the Economic Dilemma*" (1966) isimli kitabın basım tarihi, kültür ekonomisinin bir disiplin olarak ortaya çıktığı tarih kabul edilir¹. Söz konusu çalışmada, gösteri sanatları veri setleri ve iktisadi araçlar ile incelenmiş, maliyet hastalığı argümanı ile devletin sanatı finansal olarak desteklemesi gerektiği tezi ortaya konmuştur. Maliyet hastalığı argümanına göre teknolojik gelişmelerle artan milli gelir, teknoloji yoğun sektörlerde verimliliği artırırken; sanat gibi emek yoğun üretimlerde verimliliği artırması mümkün değildir. Bu durumda, milli gelir ve refah artarken, sanat üretimleri için gerekli üretim faktörü ve sahneleme maliyetleri de artmakta, çıktı ise sabit kalmaktadır. Bu sebeple, milli gelir arttıkça gösteri sanatlarının sahneleme maliyetleri arttığından, sanatların yok olmaması isteniyorsa, devlet desteği zaruridir.

Performing Arts: the Economic Dilemma ile başlayarak; tiyatro, opera, bale, senfoni orkestraları, dans toplulukları gibi formlardan oluşan gösteri sanatları başta

¹ Bruno S. Frey, *Arts and Economics*, Springer, Germany, 2003, p. 3

olmak üzere birçok sanat formu, devletin söz konusu sanat formları ve piyasası üzerindeki rolü ve bu formlara olan izleyici talebi, kültür-sanat ekonomisi kapsamında bir çok bilimsel çalışmanın konusu olmuştur. Takip eden yıllarda diğer kültür-sanat ürünlerini ve yaratıcı alanları da içine alan çalışmalar ortaya çıkmış ve kültür ekonomisi dallanıp budaklanarak iktisadın bir alt dalı olarak akademik yazında yerini almıştır.

Kültür ve sanat ekonomisi hacminin ölçülmesi ile makroekonomi içinde önemli yer eden bir büyüklük ile karşı karşıya olunduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ilk kez 2011 yılında, Türkiye Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı (TAVAK) tarafından yapılan kapsamlı bir araştırma ile ölçülen kültür ekonomisinin ulusal ekonomi içindeki büyüklüğünün 46 milyar doları bularak milli gelirin %6'sını oluşturduğu tespit edilmiştir. 2011 yılı turizm gelirlerinin 26 milyar dolar, 2011 yılı ihracat büyüklüğünün 130 milyar dolar olduğu göz önünde bulundurulursa, kültür ekonomisinin makro ekonomi içerisinde ne kadar önemli bir yer ettiği daha kolay kavranabilir. Birleşmiş Milletler tarafından 2013 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye % 18.2 gibi bir oranla, Hindistan'dan sonra kültür alanında en hızlı büyüyen ikinci ülke olmuştur. 2014 yılı itibariyle ise Türkiye'de kültür ekonomisi büyüklüğünün 54.2 milyar doları aştığı TAVAK tarafından ortaya konmuştur.

Belirtildiği üzere, kültür ekonomisi yüzey alanı makro ekonomi tabanında oldukça geniştir. Bu bağlamda yaratıcı sektörler, birçok eğlence ve sanat formu kültür ekonomisi kapsamında kendine yer edinmektedir. Her bir sektör ve form kendi varoluşsal ve pratik karakteristikleri göz önünde bulunarak incelenmeli, iktisadi ve sosyal analizleri yapılmalıdır. Oldukça farklı karakterlere sahip bu sektör ve formların zorlama bir soyutlama ile aynı koşullarda incelenmesi pek etkin olmayacaktır. Örneğin, eğlence ve sanat ayrımını içinde barındıran farklı formların -popüler müzik konseri ve bale gibi- analizi de, bariz farklılıkları göz önüne alan bir perspektifte sağlanmalıdır. Bu sebeple bu çalışmanın örnek formu, kültür ekonomisi analizlerinin ilk ortaya çıktığı alan olan gösteri sanatları olarak belirlenmiştir.

İzleyen bölümlerde önce kültür-sanat ekonomisi literatüründeki talep analizlerine yer verilerek gösteri sanatı talebinin nitel ve nicel yönlerine odaklanılmıştır. Akabinde, Türkiye'de gösteri sanatı talebine yönelik nadir bilimsel çalışmalardan bahsedilmiş, TÜİK kültür istatistikleri ve zaman kullanım araştırmasından edinilen veriler yardımı ile gösteri sanatı talebi analiz edilmiştir. Veriler ışığında gösteri sanatlarına yönelik kültür politikası iki hedef ile sınırlandırılarak, kültür-sanat ekonomisindeki teorik tartışmalar yardımı ile Türkiye'nin gösteri sanatları özelindeki kültür politikasına teorik bir yaklaşımda bulunulması hedeflenmiştir.

2. Literatürde Gösteri Sanatlarına Ait Talep Analizleri

Kültür ve sanat ekonomisinde talebi analiz etmeye yönelik çalışmalar genellikle iki yöntem ile ele alınmıştır: anket çalışmaları ve ekonometrik analizler.

Anket çalışmaları talep kesiminin demografik özellikleri -yaşı, eğitim durumu, geliri- üzerine yoğunlaşırken; ekonometrik çalışmalar, kültür ve sanat talebinin fiyat esneklikleri, gelir esnekliği, çapraz esneklik gibi kantitatif yönleri incelemiştir.²

Kültür ve sanat ekonomisi alanında yapılan anket çalışmaları gösteri sanatları izleyicileri, diğer bir deyişle tüketicileri hakkında iki önemli bulguya ulaşır. Birincisi, izleyicilerin büyük çoğunluğu eğitim, meslek ve gelir açısından elittir. Toplumun genelinin homojen bir kesitini oluşturmayan, belli kesimlerin domine ettiği bir kitledir. Genellikle yüksek eğitim ve gelir seviyesine, toplumda kabul görmüş iyi bir mesleğe sahiplerdir. İkincisi, sanat ürünlerine olan talebin en belirleyici demografik bileşeni eğitimidir. Sanatsal ve kültürel katılımı eğitimin rolünün, gelir ve mesleğin rolünden daha fazla olduğu yönündeki destekleyici veriler, ampirik çalışmalarda saptanmıştır. Yüksek gelir, kültürel ve sanatsal katılımı ilişkili görülse de, araştırmalar sonucu eğitim kadar belirleyici olmadığı görülmüştür.

Ekonometrik analizler sonucu talep fonksiyonundan türetilen talep esneklikleri, kurum yöneticilerine talep miktarı ve fiyatlandırma konusunda yardımcı olur. Talebin fiyat esnekliği biletlerden elde edilen toplam satış gelirini etkileyeceğinden, bütçe dengesi ve mali sağlık için yararlı olmaktadır. Yalnız özel sanat kuruluşları için değil, Türkiye gibi devletin sanata aktif olarak katkı yaptığı ülkelerde sanat ve kültür politikası açısından kamu kesimini de ilgilendirmektedir.

Talep esneklikleri, talep fonksiyonunda gördüğümüz bağımsız değişkenlerde -bilet fiyatları, yıllık gelir, ikame mallar gibi- bir değişim olması durumunda, bağımlı değişken olan talep miktarının ne yönde ve oranda değişeceğini ifade eder. Diğer bir deyişle, talep miktarının bağımsız değişkenlere olan duyarlılığını gösterir. Talebin fiyat esnekliğini bilen bir kurum yöneticisi fiyatları yükseltmesi durumunda, kurumun gelirinin artacağını veya azalacağını öngörebilir.

Türkiye, devletin gösteri sanatları kuruluşlarına sahip olduğu bir ülkedir. Dolayısıyla talep esneklikleri hem kültür ve sanat politikası için, hem de mali denge için önemli hale gelmektedir. Bilet fiyatları optimum seviyesinden düşük hesaplanırsa maliyetlerin altında kalabilir, bütçe açıkları oluşabilir ve kaynak israfı ortaya çıkar. Optimum seviyesinden yüksek hesaplanırsa izleyici sayısı düşebilir, sanat ve kültürü halkın tüm kesimlerinin ulaşabileceği bir alan haline getirmek yönündeki politikalar başarısız olabilir. Kar amacı gütmeyen kuruluşların iki önemli hedefi olan, bütçe dengesini sağlamak ve fiyatı düşük tutarak katılımı artırmak amaçlarına ulaşabilmek için optimum fiyat seviyesi belirlenmeli bunu için de performans sanatları talep esnekliklerinin bilinmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ekonometrik çalışmalar sonucu hesaplanan talep esneklikleri incelendiğinde, birçok araştırmacı tarafından gösteri sanatları talebi fiyat esnekliğinin beklenenden

² Bruce A. Seaman, *Empirical Studies of Demand for Performing Arts*, The Handbook of the Economics of Art and Culture, Edt by David Throsby- Victor A. Ginsburgh, Volume I, Elsevier, 2006 p.416-472

düşük bulunduğu görülür. Throsby ve Withers (1980) - 0.9 , Luksetich ve Lange (1995) - 0.16 ile - 0.42 arasında, Corning ve Levy (2002) -0.05 gibi veriler kaydetmiştir.³ Türkiye için yapılan çalışmada ise Sacit H. Akdede tarafından talebin fiyat esnekliği gelişmiş şehirler için - 0.35 , gelişmemiş şehirler için - 3.19 bulunmuştur. Devlet Tiyatroları tarafından yapılan bu ayrıma göre gelişmiş şehirler: İstanbul, İzmir, Adana, Bursa ve Antalya; Gelişmemiş şehirler: Konya, Sivas, Diyarbakır, Van, Trabzon ve Erzurum devlet tiyatrolarını oluşturmaktadır.⁴ Düşük fiyat esnekliğinin sebeplerinden biri, çoğu gösteri sanatı kuruluşlarının kar amacı gütmeyen işletmeler olmasıdır. Yukarıda belirttiğimiz üzere, kar amacı gütmeyen gösteri sanatları kuruluşlarının hedefi fiyatı düşük tutarak katılımı artırmaktır. Fiyatın düşük olduğu durumlarda ise talep inelastik duruma gelir.

3. Veriler: Türkiye'de Gösteri Sanatları Talebi ve Kültür Politikası

Kültür politikası temelinde devletin faaliyetleri analiz edilirken, kültür ekonomisindeki teorik tartışmalar "*Devlet sanata yönelik herhangi bir faaliyette bulunmalı mıdır?*" sorusu etrafında şekillenmektedir. Geleneksel iktisadın kült tartışmalarından olan, piyasaya devlet müdahalesi sorunsalı kültür ekonomisinde de kültür ve sanat piyasaları kapsamında yer bulmaktadır.

Yaygın kanaate göre sanat, toplumun görece küçük kesimini teşkil eden elitlere ait bir icra ve tüketim alanıdır. Bu kanaat iki zıt görüşün ortak argümanı olarak kullanılmıştır. Devletin sanata kaynak aktarımına karşı olanlar, sanat toplumun görece küçük kesiminin ilgilendiği bir alan olduğundan bu alana kaynak ayrılmasını etkin ve doğru bulmamaktayken; devletin sanatı desteklemesi gerektiğini savunanlara göre, kültür ve sanat toplumun görece küçük bir kesimi ile sınırlı kaldığından devlet çeşitli politikalar ile toplumun genelinin bu alanlara erişebilmesini sağlamalı, sanat ve kültürü tüm toplumsal tabakalara yaymalıdır.

Kültür politikası, farklı dallarda ve alanlarda birçok bileşeni olan, amaçları ve etkileri çok yönlü incelemeler gerektiren bir olgu olmasına karşın, bu çalışmaya temel olan kısmi kültür politikası analizine kültür ekonomisi literatüründeki mikro analizler yardımı ile ulaşılabilir.

Gösteri sanatları kuruluşları, kar amaçlı kuruluşlar ve kar amacı gütmeyen fayda odaklı kuruluşlar olarak ikiye ayrılır. Kar amacı güden kuruluşlar, piyasa mekanizması koşullarında çalışırken; fayda amaçlı kuruluşlar, fiyatı bütçe dengesini sağlayacak ancak talep artışını teşvik edecek kadar düşük bir miktarda tutarak katılımı artırmayı amaçlar. Fayda odaklı gösteri sanatları kuruluşlarının devlet sübvansiyonları ve özel bağışlar gibi ek gelir kaynakları bulunduğundan bütçe dengesini sağlayacak bir bilet fiyatı belirlemeleri her zaman zaruri değildir.⁵ Bu noktada devletin gösteri sanatları bağlamındaki kültür politikası sübvansiyonlar

³ James Heilbrun- Charles M. Gray, *The Economics of Art and Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. 85-106

⁴ Sacit Hadi Akdede, *Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi: Devlet Tiyatroları Örneği*, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, s. 60-73

⁵ Heilbrun, Gray, *The Economics of Art and Culture*, p. 116-125

yolu ile gerçekleşirken, Türkiye'de durum biraz daha farklıdır. Kar amacı gütmeyen ve devlet sübvansiyonu alan özel gösteri sanatları kuruluşlarına ek olarak, Türkiye'de devlete ait orkestralar, tiyatrolar, opera ve bale kuruluşları vardır. Bu durumda gösteri sanatları kısmi olarak kamu malı statüsünde üretilmektedir.

Türkiye'de gösteri sanatlarına ait kültür politikası, kar amacı gütmeyen kuruluşların hedefleri ile özdeş olarak iki madde ile özetlenebilir; bütçe dengesini sağlayacak ancak talebi negatif yönde etkilemeyecek bir fiyat politikası belirlemek ve sanat tüketimini toplumun tüm kesimlerine yaymak amacı ile katılımı artırmaya yönelik politikalar oluşturmak. Bu bağlamda, ilk hedef olan bütçe dengesini sağlayacak ancak talebi azaltmayacak bir fiyat belirlenmesi ancak söz konusu gösteri sanatları kuruluşlarına ait talebin fiyat elastikiyeti yardımı ile belirlenebilir. Talep elastikiyetlerinin bilinmesi ile Türkiye'de sıkça görülen, gösteri sanatları kuruluşlarının bütçe açıkları engellenebilecek, devletin vergiler yolu ile elde ettiği kaynaklar daha etkin alanlara aktararak toplam sosyal fayda artırılabilir.

Kültür politikasının ikinci hedefi, sanatı toplumun tüm kesimlerine yaymaktır. Kültürel faaliyetlere katılımı artırmaya yönelik politikaların başarısı ise, genel olarak kültürel faaliyetlere katılan kesimin, bu çalışmanın özelinde gösteri sanatları izleyicilerinin, diğer bir deyişle talebin, demografik özelliklerinin tespiti ile anlaşılabilir. Bu bağlamda talep analizleri, bir ülkenin kültür politikasının etkinliği ve edinilmiş başarısının ölçümü için gerekli olmakla birlikte, geleceğe yönelik politika tercihlerinde de gösterge olması açısından önemlidir.

Talep analizleri kapsamında yapılan anket çalışmaları sonucu, sanatın büyük oranda eğitim, meslek ve gelir açısından elit kesimlerce tüketildiği önceki bölümde belirtilmişti. Türkiye'de eşine pek rastlamadığımız talep analizleri anketlerinin bir örneği, Sacit Hadi Akdede tarafından, İzmir devlet tiyatroları seyircilerinin demografik yapısını ölçmek adına 2005-2006 sezonunda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: İzmir Devlet Tiyatroları Seyirci Anketi

Cinsiyet	%	Eğitim	%	Meslek	%	Gelir	%
Bay	35.8	İlkokul	7.3	Memur	26	0-800	24
Bayan	64.2	Lise	29.2	İşçi	4.5	800-1499	29
		Üniversite	55	Serbest	10	1500-1999	24
		Lisansüstü	8.2	Öğrenci	27.8	2000-2999	11
				Diğer	31.5	3000-5000	9

Kaynak: Sacit H. Akdede, Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi: Devlet Tiyatroları Örneği, 2011, s.118

Tablodaki veriler incelendiğinde, tiyatro izleyicilerinin oldukça yüksek eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında, gelir dikkate alındığında orta ve düşük gelirli izleyicilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu veriler gösteriyor ki, İzmir tiyatro seyircisi, dünyada yapılan anket sonuçlarının

aksine, meslek ve gelir açısından *elit* diye adlandırılan belli bir zümreye ait olmayarak, farklı toplumsal tabakalardan oluşmakta ve görece dengeli bir dağılım göstermektedir. Ancak eğitim faktörü, dünyada yapılan benzer anket çalışmalarında ortaya çıktığı gibi, Türkiye gösteri sanatları talebi için de en belirleyici değişken olmaktadır. Tiyatro izleticileri arasında üniversite mezunlarının oranı oldukça yüksek bir seviyede, %55 olarak tespit edilmiştir.

Gösteri sanatları izleyicilerinin demografik özelliklerine yönelik ampirik çalışmalar Türkiye'de oldukça ender olduğundan ve sınırlı kaldığından, TÜİK istatistikleri yardımıyla Türkiye halkının gösteri sanatlarına olan talebini analiz etmek yerinde olacaktır.

Tablo 2: Faaliyet Türüne Göre Referans Ayında Ev Dışı Kültürel Faaliyetlere Katılım Oranı

Faaliyet Türü	Toplam (%)	Faaliyete Katılan (%)	Faaliyete Katılmayan (%)
Sinemaya gitmek	100	7.8	92.2
Tiyatro, bale, opera vb. gitmek	100	1.5	98.5
Konsere gitmek	100	2.7	97.3
Resim sergisi, müze vb. gitmek	100	1	99
Kütüphaneye gitmek	100	2.7	97.3

Kaynak: TÜİK, Zaman Kullanım Araştırması, 2006

TÜİK tarafından en son yayınlanan verilere göre, 2006 yılına ait, ev dışı kültürel faaliyetlere katılım oranında gösteri sanatlarına katılım oranı % 1.5 olurken, 15 yaş ve üzeri nüfusun % 98.5 i gösteri sanatlarına katılmamaktadır

Tablo 3: Opera ve Bale Salonu, Koltuk, Oynanan Eser ve Seyirci Sayısı

Sezon yılı	Opera ve bale salonu sayısı	Koltuk sayısı	Oynanan eser sayısı			Seyirci sayısı		
			Toplam	Yerli eser	Yabancı eser	Toplam	Yerli eser	Yabancı eser
2000-2001	6	4391	95	23	72	207360	47839	159521
2001-2002	5	3897	98	20	78	165154	18477	146677
2002-2003	5	3850	135	45	90	273271	100054	173217
2003-2004	5	4264	144	58	86	457717	31666	426051
2004-2005	5	3850	199	70	129	252076	76046	176030
2005-2006	5	3860	189	85	104	245448	89540	155908
2006-2007	7	3834	84	33	51	451271	121924	329347

2007-2008	10	5879	203	143	60	325364	120997	204367
2008-2009	7	4345	143	74	69	181605	105235	76370
2009-2010	12	6967	251	123	128	324007	113590	210417
2010-2011	9	5077	208	83	125	310623	128984	181639
2011-2012	14	7799	228	92	136	333707	169043	164664
2012-2013	12	6776	234	122	112	375223	220172	155051
2013-2014	15	10288	188	98	90	400420	185045	215375

Kaynak: Tük Kültür İstatistikleri, 2013

Gösteri sanatlarının bileşenlerinden olan, opera ve bale ile tiyatro istatistiklerine baktığımızda ise, iki forma ait salon sayısı, oynanan eser sayısı ve talebi ifade eden seyirci sayısının genel itibariyle belirgin düzeyde arttığını görmekteyiz. Bununla birlikte opera ve baleye ait talep, tiyatro yanında oldukça az olmaktadır. 2013-2014 sezonu itibariyle opera ve bale seyircisi sayısı 400.420 iken; aynı yıla ait tiyatro seyircisi sayısı 6.076.128 olmaktadır.

Tablo 4: Sezon Yılına Göre Tiyatro Salonu, Oynanan Eser ve Seyirci Sayısı

Sezon yılı	Tiyatro salonu sayısı	Oynanan eser sayısı			Seyirci sayısı		
		Toplam	Yerli eser	Yabancı eser	Toplam	Yerli eser	Yabancı eser
2000-2001	99	630	376	254	2570120	1554886	1015234
2001-2002	102	713	460	253	2634841	1666463	968378
2002-2003	97	898	632	266	2758206	1809068	949138
2003-2004	115	977	674	303	2567491	1787714	779777
2004-2005	123	1177	1002	175	2716251	2110523	605728
2005-2006	112	608	448	160	2161537	1519852	641685
2006-2007	130	848	607	241	2419262	1701291	717971
2007-2008	204	2122	1818	304	3380214	2466373	913841
2008-2009	201	2217	1703	514	4320729	3067727	1253002
2009-2010	430	3694	2918	776	5248226	3854341	1393885
2010-2011	511	4252	3470	782	5385588	4059860	1325728
2011-2012	606	5539	4485	1054	5621066	4023018	1598048
2012-2013	678	6219	5301	918	6244821	4739078	1505743
2013-2014	611	6642	5631	1011	6070128	4909012	1167116

Kaynak: Tük Kültür İstatistikleri 2013

Tablolar incelendiğinde, son 13 yılda, opera ve bale izleyicisinin sayısı iki katına, tiyatro izleyicilerinin sayısı yaklaşık üç katına çıktığı görülmektedir. Türkiye'de devletin ciddi ağırlığının olduğu bu alanlara olan talebin izleyici bazında artması, Türkiye'nin kültür politikasının bir ayağının kısmi başarıya ulaşarak, kültür ve sanatı daha geniş kesimlere ulaştırma noktasında aşama kaydettiğini göstermektedir.

Türkiye'nin nüfusu göz önünde bulundurulduğunda, verilerin gösterdiği talep artışına rağmen, gösteri sanatları toplumun sınırlı bir kısmının tükettiği sanatsal ürünler olmaya devam etmektedir. Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4' de açıkça görülen katılım istatistikleri bu savın en açık kanıtıdır. Bu durumda, toplumun bu kadar küçük bir kesiminin faydalandığı üretimlerin, toplumun tamamından alınan vergiler ile finanse edilmesinin etkin olup olmadığı sorusu ortaya çıkacaktır.

Gösteri sanatlarına yönelik talep analizleri kısmında belirtilen, Türkiye devlet tiyatrolarına ait talebin fiyat esnekliği bu noktada önemli bir gösterge olmaktadır. Gelişmiş şehirlere göre düşük bulunan gösteri sanatlarının fiyat esnekliği, - 0.35, bilet fiyatlarındaki artışın seyirci talebini düşürmeden gerçekleştirilebileceğini, böylece toplam bilet gelirlerinin artacağını ifade etmektedir. Bu durumda, gösteri sanatları maliyetleri devlet sübvansiyonu ile karşılanmak yerine, bilet fiyatları artışının sağlayacağı ek gelirle mi karşılanması mümkün olmaktadır.

Buna karşın, gelişmemiş şehirlere ait devlet tiyatroları talebinin fiyat esnekliği görece oldukça yüksek, -3.19, bulunmuştur. Bu durumda bilet fiyatlarında ufak bir artışın bile talepte çok büyük azalmalara sebebiyet verecektir. Bütçe dengesini sağlamaya yönelik çabalar ile bilet fiyatlarının artırılması, kültür politikasının en önemli amacı olan sanatı ve kültürü toplumun tüm kesimlerinin ulaştırma ve yayma hedefi başarısız olacaktır. Bu sebeple devlet sübvansiyonu alan özel tiyatrolar ve devlete ait gösteri sanatı kuruluşlarının her biri için veriler düzenli bir biçimde kaydedilmeli ve akabinde talebin fiyat esneklikleri başta olmak üzere, gelir esnekliği ve çapraz esneklikler hesaplanmalıdır. Fiyat politikası gerekli ampirik ve ekonometrik çalışmaların ardından yeniden oluşturulmalıdır. Aksi takdirde, kaynakların verimsiz kullanımı ile karşı karşıya olmakla kalmayacak, kültür politikasının verimliliği konusunda da dayanak noktalarından da mahrum kalacaktır.

Kültür politikasını mikro anlamda anlamaya yönelik çabaların ardından, literatürde de oldukça fazla su götürülen bazı soruların peyda olması kaçınılmazdır. Talep analizlerinden anlaşılacağı üzere, devletin sanat sübvansiyonları açısından en çok kaynak ayırdığı ve ek olarak kamu malı olarak ürettiği gösteri sanatları talebi nüfusu göz önüne aldığımızda oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu noktada, *“Devlet neden sanata destek verir?”*, *“Devletin sanatı neden olur?”*, *“Halkın çok küçük bir kesiminin tükettiği sanat ürünlerini, halkın tamamından alınan vergiler ile finanse edilmesi etkin midir? Dahası, meşru mudur?”* soruları haklı olarak ortaya çıkacaktır. Birçok tartışmanın merkezine yerleşen bu sorular, politik anlamının dışında kültür ekonomisinde teorik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Söz

konusu sorulara cevap verebilmek ve Türkiye'nin mevcut kültür politikasını teorik bir temelde algılayabilmek adına, kültür ekonomisi kapsamında kültür, sanat ve devlet ilişkisi tartışılmalıdır.

4. Tartışma: Kültür, Sanat ve Devlet

Türkiye'de devlet, Devlet Tiyatroları, Devlet Opera ve Balesi gibi gösteri sanatları kurumlarına sahiptir. Diğer bir deyişle, kültür ve sanata kaynak ayırarak bu alanları sübvans eden devlet, bir yandan da kamu malı olarak sanat üretmektedir. Devletin herhangi bir sektörü sübvans etmesi fikri, teorik ve politik anlamda birçok soruyu beraberinde getirirken, herhangi bir malı kamu malı olarak üretmesi ise daha büyük sorulara fırsat vermektedir. Bu soruların cevabı, piyasa başarısızlıkları bağlamında yanıtlanabileceği gibi refah ekonomisi kapsamında da değerlendirilir.

İktisat teorisine göre, veri bir gelir dağılımı altında, rekabetçi piyasa mekanizması birçok alanda tüketici tercihlerini ve istekleri optimum olarak karşılar. Bu sebeple piyasa mekanizmasına müdahale edilmemeli ve "görünmez elin" piyasadaki optimum sonuçları ortaya çıkarmasına izin verilmelidir. Bu görüşe göre, devlet müdahalesini gerektirebilecek iki durum söz konusu olmaktadır. Birincisi, piyasa her zaman rekabetçi değildir ve fiyat mekanizmasının optimum sonuçları vermesini engelleyen bazı piyasa başarısızlıkları mevcuttur. İkincisi, kaynak dağılımındaki etkinlik problemi mevcuttur.

Ekonomistler, piyasanın başarısız olduğu durumlarda devlet müdahalesinin gerektiği yönünde önemli bir fikir birliğine sahiptir. Bu noktada, devlet müdahalesine yönelik teorik tartışmalardan çok, sanat ve kültür piyasalarının etkin işleyip işlemediği, diğer bir deyişle sanat alanında piyasa başarısızlıklarının mevcudiyeti tartışılmalıdır.

Kültür ve sanat piyasasında devlet müdahalesinin en önemli sebebi olan, mevcut piyasa başarısızlıkları: monopollerin varlığı, kamu malı özelliği, azalan maliyetli endüstriler, eksik bilgi ve pozitif dışsallıklardır. Kültür ekonomisi literatüründe en çok yer eden piyasa başarısızlığı olan pozitif dışsallıklara, çalışmanın içeriği itibarıyla daha çok yer verilmiştir.

Pozitif dışsallıklar argümanına ek olarak, erdemli mallar tezi de devletin kültür ve sanatı sübvans etmesinin haklı gerekçelerinden görülmüştür. Bu tür mallar toplumda talebi oluşmasa bile, sosyal refah için üretilmesi ve tüketiminin yaygınlaştırılması desteklenen mallardır.⁶ Kültür ve sanat ürünleri de erdemli mallardandır.

Devletin sanatı desteklemesi ve yayması gerektiği görüşünü savunanlara göre sanat, çeşitli pozitif dışsallıklar yayarak topluma, piyasada fiyatlanmayan bazı faydalar sağlar. Bu faydalar iktisat literatüründe aşına olduğumuz pozitif dışsallıklardır. Pozitif dışsallıklar kısaca, bir mal veya hizmeti satın alan ve tüketen

⁶ Sacit Hadi Akdede, Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi: Devlet Tiyatroları Örneği, Efil Yayınevi, Ankara, 2011, s.4

bireylerin haricinde, o mal veya hizmeti talep etmemiş ve hiç ücret ödememiş diğer bireylerin de söz konusu mal veya hizmetin tüketiminden fayda sağlamasıdır. Diğer bir deyişle pozitif dışsallıklar, tüketici-dışı, piyasada talebi oluşamayan ve fiyatlanamayan faydalardır. Bu bağlamda sanatın en çok altı çizilen dışsal faydaları şunlardır; çeşitli formlar ile kültürel mirasın sonraki nesillere aktarımını sağlar, toplumsal ve uluslararası estetik değerlerin oluşmasını sağlar, toplumda kültürel sermayenin artmasına katkıda bulunur, yaratıcı düşüncenin gelişmesini sağlar.

Kültür-sanat ürünlerinin yaratıcılık ve kültürel sermaye üzerindeki mutlak etkisi, kültür ve sanatı, ekonomi için daha da önemli hale getirmektedir. Kültürel sermaye ve entelektüel bilgi, beşeri sermayenin önemli bir parçasıdır. 21. yüzyılın dünyasında beşeri sermaye ve bilgi bir ekonomi için önemli girdilerdir. Yaratıcılık ve inovasyon günümüzün ekonomik büyüme anlayışında önemli yer ederken, büyük ekonomik getiriler yaratıcılığın temellendiği inovasyon sayesinde kazanılmakta, söz konusu büyük çaplı inovasyonların da genellikle beşeri sermayesi yüksek ülkelerde gerçekleştirilmesi şaşırtıcı olmamaktadır.

Pozitif dışsallıkların görece makro bir perspektiften belirleniminin yanında, Bruno Frey⁷⁷ kültür ve sanatın pozitif dışsallıklarını mikro düzeyde ifade ederek, tüketici-dışı faydaları beş madde ile özetler:

1.Opsiyon değeri: Bireyler gelecekte bir kültür sanat tüketimini gerçekleştirebileceklerini bilmekten fayda sağlarlar.

2.Varlık değeri: Bireyler şimdi veya gelecekte herhangi bir kültürel ürün tüketmeseler bile, sanat ve kültür arzının var olacağını bilmekten fayda sağlarlar.

3.Miras değeri: Bireyler kendileri herhangi bir tüketimde bulunmasa bile, çocukları ve torunlarının kültür ve sanat ürünlerinden keyif alacaklarını bilmekten fayda sağlar.

4.Prestij değeri: Bireyler kendi topraklarındaki kültürel ve sanatsal faaliyetlerin yabancılar tarafından takdir edildiğini bilmekten fayda sağlar.

5.Eğitim değeri: Bireyler kültürel arzın kendilerinin ve diğerlerinin kültürel gelişimine katkıda bulunduğunu bilir ve bundan fayda sağlar.

Devlet harcamalarının kaynağı çok büyük oranda vergilerdir. Vergiler söz konusu ülke içinde yaşayan vatandaşlar tarafından dolaylı ve dolaysız olmak üzere ödenir. Bu durumda vergilerin toplum için genel anlamda faydalı bir alana aktarılıp aktarılmadığı toplum, akademik ve politik kesim tarafından sorgulanabilir, keza sorgulanmaktadır. X alanına aktarılmakta olan vergilerin toplum için fırsat maliyeti, X alanındaki toplumsal pozitif getiriden fazla olmamalıdır. Bu bilgiler ışığında sanat alanına dönersek, *'Devletin kültür ve sanatı sübvanses etmesinin fırsat maliyeti, kültür ve sanatın topluma yaydığı faydalardan fazla mıdır?'* sorusunun sorulması yerinde olacaktır. Ancak bu soruyu cevaplamak kolay olmamaktadır.

⁷⁷ Bruno S. Frey, *Arts and Economics*, p. 111-113

Öncelikli olarak, kültür ve sanatın topluma yaydığı faydaları tespit etmek ve büyüklüğünü belirleyip ölçmek ihtilaflı bir konudur. Pozitif dışsallıklar bağlamında açıklanan bu faydalar, kimi ekonomistler tarafından kabul edilmez. Örneğin, Edward C. Banfield, sanat alanında pozitif dışsallıklar diye bir şeyin olduğunu kabul etmeyerek, sanatların piyasa mekanizmasına bırakılması gerektiğini savunur.⁸

Karşıt görüşlere rağmen, kültür ve sanatın pozitif dışsallıklar barındırdığı yaygın bir kanaattir ve bazı ampirik çalışmalar ile -Throsby, 1983⁹- halkın bu faydalara inandığı kanıtlanmıştır. Öte yandan, kültür ve sanat ürünleri kamu malı özellikleri taşıdığından dolayı, tüketimde dışlama her zaman mümkün olmamakta ve dışsal fayda bu vesileyle meydana gelmektedir.

5. Sonuç

Sanat ürünleri küçük bir kesim tarafından tüketilse bile, sanatın kamu malı özellikleri ve tüketici-dışı dışsal faydaların varlığı toplumda bir çarpan etkisi yaratarak sanat ürünlerinden yalnız tüketenlerin değil tüketmeyenlerin de fayda elde etmesini sağlar. Bu nedenle devletin toplumun toplam sosyal faydasını düşünerek, talep az olsa bile, sanatı direkt ve dolaylı yollardan desteklemesi meşru ve gerekli olacaktır.

Devletin sanatı neden desteklemesi gerektiğine yönelik teorik bir bakışın ardından Türkiye örneğine dönecek olursak, "*Toplumun tamamının ödediği vergiler ile toplumun küçük bir kısmının faydalandığı sanatlar desteklenmeli midir?*" sorusuna yanıt vermek daha kolay olacaktır. Devletin sanatı desteklemesinin teorik sebebi, salt görece küçük kesim olan sanat tüketicilerine kolaylık sağlamak değil, sanatın sanatı tüketmeyenler üzerindeki dışsal faydasının mevcudiyetidir. Bu durumda, sanat ürünleri tüketmeyen bireyler sanatların var olmasından fayda sağlamaktadır ancak bu faydalar tüketici-dışı faydalar olduğundan piyasa talebi oluşmamaktadır. Piyasada talebi oluşmayan bazı faydaları ihtiva eden sanat ürünleri, devlet desteği olmaz ise özel kesim tarafından optimum miktarda üretilmeyecek ve toplam sosyal fayda azalacaktır. Bu bağlamda, talep analizleri ile kanıtlandığı üzere Türkiye'de talebi az olan gösteri sanatları, sağladığı tüketici-dışı faydalar sebebi ile devlet tarafından desteklenmekte ve bu eylem meşru olmaktadır.

Devlet desteğinin biçimi ve kapsamı ise, Türkiye çapında uygulanacak talep analizleri ile belirlenmelidir. Öncelikle, gösteri sanatlarına olan talebin demografik profili araştırılmalı ve kültür politikasının önemli bir amacı olan, kültür ve sanatı farklı toplumsal tabakalara yayma hedefinin ulaşılmış başarısı tartışılmalıdır. Sonuçlar bağlamında farklı politikalar geliştirilmeli, örneğin eğitim seviyesi düşük kesimlerin katılımı az ise bu alanda gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

⁸ Heilbrun, Gray, *The Economics of Art and Culture*, p. 247

⁹ David Throsby- G. A. Withers, "Measuring the Demand for the Arts as a Public Good: Theory and Empirical Results", *Economics of Cultural Decisions*, ed by W. S. Hendon- J.L. Shanahan, 1983, p. 177-191

Diğer yandan, gösteri sanatı kuruluşlarına yönelik talebin fiyat esneklikleri her kuruluş için ayrı ayrı hesaplanmalı, bilet fiyatları bu verilere göre belirlenmelidir ki, kaynak israfının önüne geçilebilsin. Birçok ekonometrik çalışma gösteri sanatlarının talep esnekliklerini düşük bulmuştur. Bu şu demektir, bilet fiyatları belirgin bir seyirci kaybı olmadan artırılabilir. Ancak bu noktada fiyatı düşük tutarak katılımı artırma politikasına dikkat edilmeli, her bir kuruluş için belirlenen hedefler doğrultusunda optimum bilet fiyatı belirlenmelidir.

Kaynakça

- Akdede, Sacit Hadi (2011), *Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi: Devlet Tiyatroları Örneği*, Ankara, Efil Yayınevi
- Baumol, Bowen, William J (1966), *Performing Arts: The Economic Dilemma*, New York, Twentieth Century Fund
- Frey, Bruno S. (2003), *Arts and Economics: Analysis and Cultural Policy*, Germany, Springer-Verlag Berlin Heidelberg New York
- Frey, Bruno S. (2009), *Cultural Economics*, CESifo DICE Report, Munich
- Ginsburgh, Victor, David Throsby (2006) *Handbook of The Economics of Art And Culture*, Amsterdam; Boston, Elsevier North –Holland
- Heilbrun, James, Charles M. Gray (2001), *The Economics of Art And Culture*, New York, Cambridge University Press
- Seaman, Bruce, (2006) *Empirical Studies of Demand for Performing Arts*, The Handbook of the Economics of Art and Culture, Edt by David Throsby- Victor A. Ginsburgh, Volume I, Elsevier
- TAVAK (2013), *Türkiye'de Kültür (Kreatif) Sektör Araştırması*
- TAVAK (2016), *Türkiye'de Kültür (Kreatif) Ekonomi Araştırması*
- Throsby, David, G. A. Withers, "Measuring the Demand for the Arts as a Public Good: Theory and Empirical Results", *Economics of Cultural Decisions*, edt by W. S. Hendon- J.L. Shanahan, 1983, p. 177-191
- Türkiye İstatistik Kurumu (2006), *Türkiye Kültür İstatistikleri*, Erişim Tarihi: 17.02.2016, www.tuik.gov.tr